

so si prizadevali izbojevati si svobodo ustvarjanja. Z drugimi besedami, v teh sporih je bila glavna zmagovalka literatura, razvijala se je po svojem naravnem teku in v njej so se rojevala bogata in slojevita literarna dela.

V trenutkih, ko so bili interesi politike in estetike identični (to se je dogajalo v zgodnjih petdesetih letih), je nastalo optimalno soglasje med politično prakso in umetniškim ustvarjanjem. Kadar pa je zagrozila nevarnost, da bi literarnokritiška misel načela monistično načelo kulture in monolitizem gibanja, se je vselej začel poglobljati klasični antagonizem med umetnostjo in politiko, med ustvarjalnim dejanjem in politično pragmatičnostjo.

Samostojno, nedirigirano kritično oziroma estetsko stališče je svojo legitimnost zasnovalo na razglasih o svobodah. Zdaj niso več opredeljevali tega stališča kot »revizionizem«, spodbijali pa so ga z drugačnim izrazoslovjem iz stare orožarne ideološke kritike, pogosto pa ga tudi omejevali z represivnimi ukrepi. Tudi v tem obdobju je bila umetnost v podrejenem položaju. Njena svoboda se je uresničevala na ravni oblikovnih iskanj in v pluralizmu stilov, medtem ko si je politika še naprej pridržala pravico razsodnika v vprašanjih glede »dovoljenih« umetniških vsebin. Pluralizem stilov ni oplodil tudi pluralizma v mišljenju: bil je samo dokaz za uresničene, natančnejše, »dodeljene« svobode.

Vendar pa, kot temu po navadi rečemo, duh je bil spuščen iz steklenice, literatura se je bogatila z novimi vsebinami, razvijala se je po svojih posebnih poteh in iskala odgovore na vprašanja, ki v prejšnjem obdobju »polovičnega upora« niso prišla na dnevni red. Eno od teh vprašanj je tudi vprašanje svobode umetnika v socializmu in njegovega angažmaja brez posredništva zunanjih, političnih dejavnikov.

Spori, ki se začinjajo pozneje, na začetku šestdesetih let, in katerih osnovna značilnost je boj za dostojanstvo umetnosti, za afirmacijo kritičnega duha in za pluralizem kritičnega in teoretskega mišljenja, trajajo vse do dandanašnjih dni.

Skrita odprta forma

Jovica
Ačin

Primer polemične izpovedi pod nadzorstvom

Ne bi hotel oporekati polemiziranju produktivnega smisla. Polemiziranje nam dokazuje, da ljudje v svojih razmišljanjih, pogledih in delih preprosto ne hodijo drug mimo drugega, da se odzivajo drugim s tem, da se jim postavljajo po robu, da so pripravljeni na bolj ali manj argumentirana soočenja z različnim. Polemika je dialoška že po naravi, je znamenje križanj, dokaz, da naše poti niso premočrtne, ampak se bližajo, oddaljujejo, dotikajo, med sabo sekajo in brčkone tudi vplivajo na nadaljnjo smer in usmeritev. Poleg tega polemiziranju dolgujemo tudi številna odkritja, pogosto nujno potrebne vpogleda in obenem spodbudo, da ničesar ne jemljemo kot nekaj dokončnega. Zato velja polemiziranje za eno najučinkovitejših in najradikalnejših pogonskih oblik, saj tu sredi kipenja

artikulirata svoja gibanja čas in prostor umetniškega, literarnega, znanstvenega in intelektualnega ustvarjanja, pa tudi družbenega in političnega življenja. Vračamo se tudi k nekaterim preteklim polemikam in znova pretresamo vprašanja, o katerih so se prerekali, in tako zaslutimo, da se za vsako količkej plodnejšo polemiko širi obzorje, iz katerega nam zgodovinska in notranja skušnja po besedah Bertolta Brechta sporoča, kako ne iz poraza ene strani ne iz zmage druge strani ne moremo sklepati, da bi bil spor okoli ustoličene ali zavrjene rešitve tudi vnaprej odvečen.

Vendar je vse to že obče mesto. Lahko pa bi se povprašali glede cele vrste problemov, ki se pojavljajo ob preučevanju *teksta proti tekstu*. To so problemi pisanja, nekoliko zanemarjeni problemi poetike polemičnega teksta, problemi ustvarjanja intertekstualnih figur in argumentov, formuliranih začenši s specifičnimi oznakami polemičnega teksta. Obotavljam se pred to privlačno možnostjo, kajti obstaja nekaj, na kar ni nihče izčrpnje in kvalitativno opozarjal, kar je povzročilo neodpustljivo škodo raziskovanju, preudarjanju in predvsem praksi polemiziranja prav na »jugoslovanskem literarnem torišču«.

Nekega večera, bil je sv. Ivan, praznik pesnika gostitelja, se je med mnogimi uglednimi gosti s svojo zgovornostjo in izzivalno avtoriteto najbolj slovitega med povabljeni odlikoval književnik, ki je okoli njegovega dela prav tedaj že začela pojematati večletna strastna in nekoliko zarotniška polemika. Njegov polemični primer je pretresel jugoslovansko literarno življenje. Celo bralci dnevnega tiska so nestrpnost čakali na najnovejše novice o tej polemiki. Številni pisatelji in časnikarji so bili vanjo vpleteni kot neposredni udeleženci. Še več pa je bilo komentatorjev s strani, zlasti ustnih, vendar zaradi tega z nič manj pristranosti in opredeljenosti glede na probleme in osebe, okoli katerih se je začela polemika. Z eno samo izjemo, polemiki ne samo niso izbirali besed, ampak so bile obtožbe pogosto zelo hude in osebne. Ker je bil omenjeni književnik v žarišču polemike, si je tako pridobival zasluženo slavo.

Književnika je izzvala pripomba enega navzočih na tem prijetnem večeru (morda pa je bila razlog anekdota sama po sebi) in navedel je podatek, ki me je tako rekoč presunil, očitno pa je šel pri drugih pesnikovih gostih neopazno mimo. Ali pa mogoče ne bi bilo primerno, da bi postali pozorni nanj. V dneh*, ko je bila polemika najbolj burna, je književnika – kot je povedal – večkrat brez uspeha klical po telefonu določen tovariš, ki se njegovega imena zdaj ne spomnim več, in mu naročal, naj se mu nujno čimprej javi; pri tem mu je seveda pustil številko svojega telefona. Končno je ugledni književnik, ki ni vedel, za kaj gre, zavrtel to telefonsko številko. Tovariš se mu je predstavil kot eden glavnih za »vzhodni sektor« v službi za državno varnost. Želel je vedeti, ali književnik poleg tistega, kar se je tu in tam pojavljalo v objavljenih polemičnih tekstih in komentarjih, razpolaga še s kakšnimi natančnejšimi podatki o povezanosti svojih nasprotnikov v polemiki s sovjetsko, natančneje, stalinistično ideologijo. Kajti kdo ve, morebiti pa so nasprotniki književnika in njegovega modernega pripovednega postopka obenem tudi nasprotniki znamenitega jugoslovanskega NE iz leta 1948? Če je tako, gre za organizirano nasprotovanje naši »socialistični poti«! Tega pa več ne bi smeli trpeti! Kakorkoli je že bilo, pogovor (podoben farsu

* Glede na to, o čemer govorimo, bi bilo mogoče bolje reči »v nočeh«.

znane Stalinove navade, da je sredi noči nepričakovano po telefonu klical pisatelje, da bi se z njimi »posvetoval« o delih drugih pisateljev, kot se je to zgodilo Borisu Pasternaku v primeru Osipa Mandelštama, pri čemer pa seveda tovariš iz državne varnosti ni dosegal Stalinove moči in spretnosti, niti naš književnik Pasternakove, še manj pa bi lahko književnikovi nasprotniki v polemiki imeli Mandelštamovo vlogo) se je končal s tem, da je policijski funkcionar »izprosil«, naj se mu književnik javi, če bo vendarle izvedel kaj več in kaj bolj določnega.

»In kaj je bilo potem?« sem vprašal. »Si si zapomnil telefonsko številko?«

»Še zmerom jo imam v imeniku,« je odgovoril književnik. Ne vem, ali je hotel s tem potrditi svojo zgodbo ali pa je iz bogvekakšnega razloga resnično mislil, da bi jo veljalo uporabiti, če bi že do česa prišlo. Nisem se mogel zadržati in rekel sem:

»Pa kaj boš z njo? Bolje, da jo zbrišeš za zmerom...«

Cela zgodba je trajala komaj kak trenutek in se pomešala med raztrganimi odlomki najrazličnejših in hkratnih zgodb, ki jih ljudje načenjajo ob takih priložnostih, na koncu pa je popolnoma zamrla in se izgubila sredi hrupa. Vendar si lahko mislite, kako sem se počutil, ko sem istega večera iz ust istega književnika slišal, da je moja knjiga *Pajkova politika* nič manj in nič več kot prostalinistična, in to kljub temu, da je usmerjena proti totalizirajočemu in totalitarnemu mišljenju. Izkazalo pa se je, da književnik *Pajkove politike* sploh ni bral, ampak mu je o njej pravil eden njegovih prijateljev, ki jo je »pod nadzorstvom« menda temeljito prebral in potem o njej na skrivaj širil »sklepe« med bližnjimi prijatelji. Po tem večeru na žalost nisem več srečal književnika, tako da ne vem, kako se je končala njegova zgodba s tovarišem iz državne varnosti in telefonsko številko v imeniku. Pa tudi ko bi ga bil srečal, ne verjamem, da bi si privoščil vprašanje o tej zadevi.

Dosti pomembnejša se mi zdi spodbuda, ki jo je zgodba skrivala v sebi: razmislek o razlogih, zaradi katerih policija in državni organi pripisujejo pomen našim polemikom in jih, sodeč po radovednosti tovariša iz državne varnosti, tako pozorno spremljajo in arhivirajo. Še toliko bolj, ker lahko v teh razlogih zaslutimo nekatere od konstitutivnih elementov v precejšnjih starih in novih polemičnih tekstih. Spodbuda je prišla res v najboljšem trenutku, prav ko sem, izhajaje iz možnosti, ki jo je orisal francoski filolog Jean Bollac, skušal v Platonovi polemiki z Demokritom rekonstruirati aluzije, s katerimi je Platon namigoval, da bi bilo treba Demokritove spise zažgati. In končno, iz istega obdobja je znano, kako se je končalo polemiziranje tedanjih »dušebrižnikov atenske mladine« proti Platonovemu učitelju: Sokrat je moral popiti trobelikin strup. Glede nečesa so Platona morda bolj poučili Sokratovi nasprotniki kot Sokrat sam, saj se je končno vrli učenec in nenadkriljivi pisec filozofskih dialogov izognil, da bi bil navzoč ob »poslednji čaši«.

Razumljivo je, zakaj se je književniku javil tovariš, zadolžen prav za »vzhodni sektor«. Tožnikom književnikovega dela, ki so mu oporekali avtentičnost, so književnik in njegovi odgovarjali s pripombami, da je njihovo stališče dogmatsko, celo stalinistično, pri tem pa so upoštevali, da gre za antistalinistično literarno delo. Kot argument za te trditve so navajali ali namigovali na prenesene izbrane zgodbe iz življenjepisov napadalcev.

Obtožbe in protiobitožbe, argumentacije in protiargumentacije so včasih izgubile vsakršno umestnost in stopale čez tako imenovane literarne meje. Tovariš iz državne varnosti je tako dobival potrdilo za sum, da se v ozadju napadov na književnikovo antistalinistično delo morda skriva kakšna »informbirojevska« in »nacionalistična« spletkarja. Pri tem ni nemogoče, da se je isti tovariš z enakim ali podobnim namenom po telefonu javljal tudi nasprotni strani. Verjetno je tako tudi storil: čemu bi sumili o mojstrstvu in zvitosti policije? Pomembno pa je predvsem, da pri vsem tem opazimo, kako so polemiki nagnjeni k temu, da hote ali nehoti pozabljajo, kako polemizirajo v navzočnosti oblasti, pod nadzorstvom. V vsakem primeru oblast na to nikoli ne pozabi. In ne glede na dejstvo, ali je to, kar je mogoče najti v polemičnem tekstu, res ali ne, oblast zbira informacije, odvisno od svojih interesov, in navedene »podatke« jemlje kot javno preverjene in v najboljšem primeru kot dobrodošel kažipot za »utemeljen« sum proti osebam, omenjenim v teh »podatkih«. Nekajkrat sem bil tudi sam, na srečo v znosnih merah, vendar ne tudi brez posledic, žrtev takšnih elementov v polemiziranju, razumljenem torej v širšem, nato pa tudi v ožjem smislu, kot ena »naravnih« oblik v »kroženju informacij«.

V omenjenem smislu, »v navzočnosti oblasti«, niso vse polemične izjave nedolžne. Takšen bi bil najblažji sklep. Nekatere izjave so sestavljene ovaduško ali pa jih je mogoče razumeti kot ovaduške. V določenih polemičnih tekstih pa takšne izjave celo prevladujejo. V takih primerih dobi polemiziranje podobo ovajanja ali pa — kadar je totalitarizacija že bolj razvita — se srečamo s pravi ovajanjem, ki pa se nam predstavlja kot »pošteno in odprto« polemiziranje, »brez dlake na jeziku«, ko gre domnevno polemiku samo in edino za »resnico« in se odziva nagonu po »razkrinkanju« nesrečnih nasprotnikov ter usmerja »revolucionarne« signale specializiranim državnim organom. In pri tem sploh ni pomembno, čigava je oblast. To je lahko tudi oblast, s katero sodeluje ravno nasprotnik. Kako drugače razumeti izjavo nekega *levega* socialnega književnika sredi nacifikacije okupirane Beograda, ko v svojem polemičnem sestavku proti enemu od denimo kolaboracionističnih profesorjev med drugim navaja, kako je bil ta »do pred nekaj leti razmeroma navdušen nad nauki Žida Freuda«! Naj je bila takšna poteza leta 1943 tudi dopustna proti profesorju, ki je v svojih »predavanjih dociral fašistično kvaziideologijo«, toda kako jo oceniti, ko gre za »Žida Freuda«? V izjavi namreč Freud kot »Žid« ni samo ovaduški element, ampak tudi ovadeni subjekt...

Po vrsti razprav o polemiki bi bilo mogoče organizirati dosti bolj specifično posvetovanje: o ovajanju na »jugoslovanskem književnem torišču«, s posebnim ovajalskim kolokvijem...

Če že lahko ugotovimo občasno navzočnost ovaduškega elementa v polemičnem govoru, se moramo vprašati, kako lahko sploh deluje v diskurzu, ki hoče že po definiciji izpolniti pogoje javnosti. Ovajanje je — čeprav v določenih obdobjih in ideoloških družbenih formacijah povsod navzoče in, kakor končuje Aleksander Zinovjev v knjigi *Polet naše mladosti*, »občečloveški« pojav — vendarle skrivana dejavnost. Šele kot takšna se uresničuje in reproducira. Kljub temu ga odkrivamo v odprti formi polemike. Namesto da bi v zgodovini kultura ovajanja izginila ali vsaj venela, se je »delno transformirala celo v legalne in odprte forme pri kroženju informacij in medsebojnih odnosov med ljudmi«. Seveda, to kulturo negujejo

tudi v okviru profesionalne dejavnosti specialnih organov. Čeprav je Zinovjev opazil to preobrazbo kulture ovajanja, pa na žalost ni opredelil vseh njenih oblik, med katerimi se po svoji prefinjenosti odlikuje prav forma polemičnega govora. Ta forma se na račun svoje odprtosti, dialoškega naboja in argumentiranega soočanja prav ponuja ovajanju, ki se nanjo cepi kot subtilna priložnost, ki s svojo uresničitvijo ne samo ne bo škodila nosilcem ovaduške zavesti, ko se bodo k njej zatekli, ampak bo v ustvarjenih okoliščinah celo dvignila njihov moralni, intelektualni in – glede na imaginacijsko moč v izražanju ovaduškega elementa – ustvarjalni status. Če je ovadeni subjekt v določenem času povrh še izjemno pomemben »sovražnik«, je pričakovanim koristim treba dodati morebitno izboljšanje profesionalnega in materialnega statusa, za to pa bo posredno ali neposredno poskrbela oblast. (Ovaduho bodo morda dodelili stanovanje ovadenege, če ga sam nima, tako kot je podoben motiv opisal Mihail Bulgakov v romanu *Mojster in Margareta*. Kajti še vedno so v veljavi, čeprav v spremenjenih okoliščinah in bolj prefinjenih oblikah, odredbe iz cezarskega Rima, ki jih je v *Analih* opisal Tacit: tedanje govornike in zagovornike so obstoječe odredbe uspešno spodbujale, da so ovajali in obtoževali – vseeno, ali resnično ali lažno – svoje sodržavljanke in celo prijatelje; oblast se je ustrezno odzivala njihovem pohlepu – če je bil ovadeni obsojen na smrt ali izgnanstvo, je ovaduho pripadlo celotno imetje obtoženega ali vsaj njen del. Vsak »polemik«, ki pod krinko lojalnosti ovaja, lahko še dandanes obogati in uredi svoje »eksistencialne težave«.) Preobrazbo kulture ovajanja v odprte forme prav tako spodbuja tudi dejstvo, da so ljudje postali bolj izobraženi, pa tudi to, da je ideološka samoiniciativa pri razkrinkavanju nasprotnika postala bolj cenjena. Biti navaden špicelj to vendar sodi pod raven sposobnosti pri sodobnem, individualiziranemu ovaduhu*. Pa tudi oblast pričakuje več od pesnika kot od navadnega državljana, nenadarnega za pisanje in izmišljanje. Na področju, kjer se razrašča totalitarni duh, terja skrivnost ovajanja, ki je prej potekalo grobo in primitivno, kritje javnosti. Kadar je ovaduški element elegantno izoblikovan v polemično izjavo, postane to ovajanje učinek uspešne sprave med »okultnim« in odprtim, med »svetim« in »profanim«. Šele po zaslugi takšne preobrazbe, s prestopom običajnih meja, se je ovajanje lahko ponekod razbohotilo do neverjetnih razsežnosti, saj je postalo javno, a obenem ostalo skrivno.

Znano je, da je ezoteričen govor namenjen edinole izbrancem, eksoteričen pa tudi neizbrancem. Prav to razlikovanje omogoča, da dojamemo paradoks pri uvajanju ovaduškega elementa v polemiko. Ovajanje, po naravi »ezoterizirano« dejavnost, se tu opravičuje z »eksoterizirano« gesto. Le kdo bi lahko kakemu polemiku očital, da ovaja, ko pa govori javno in vsem? V tem primeru ovajanje v resnici ni samo znanost, kakor nas prepričuje Zinovjev, ampak svojevrstna umetnost. Če domnevamo, da ovaduški element ustreza resnici, potem polemik izražanje resnične izjave spremenil v izražanje resnice. Resnična je izjava, da je bil Freud Žid, kakor je tudi, verjamem vsaj, resnična izjava, da je tisti kolaboracionistični nesrečnik v določenem obdobju zastopal Freudove nauke, toda to še ni izražanje *resnične*, kajti tu ni nikakršnega odgovora na vprašanje samega izdajstva, na

* Vendar je tudi ta sem ter tja pripravljen pisati skrivne ovadbe proti svojim nasprotnikom.

katero je hotel pokazati polemik leta 1943. (Ta primer sem si izbral zato, ker je za nazoren prikaz med najtežavnejšimi, pa tudi zato, da mi ne bi kdo očital, da se zatekam k očitnim, nespornim primerom.) Iz ovaduškega elementa je bilo treba napraviti umesten argument v polemичnem govoru. Po uspehu v tem podjetju se meri polemikova ovaduška »umetnost«. Bolj kot je ovaduški element logičen del argumentacijske strukture, bolj zanesljivo je mogoče govoriti o »ovaduškem mojstrstvu« in toliko prej, se razume, je od tovarišev iz državne varnosti in podobnih specializiranih organov treba pričakovati izobraženost in prefinjenost pri ločevanju podatkov, ki so jim koristni, od drugega tkiva polemičnih tekstov, tkiva, ki je v njihovih očeh »nujno zlo«. Pri tem je lahko ovaduški element – ne bi bilo prav, ko bi pozabili na to možnost, tudi nehote vnesen v polemiko. Polemikova dolžnost je skrbeti za to, da najprej sam pretrese svoje argumente in jih, že zaradi preskusa, obrne proti sebi. Vsaj v zgodbi se je že dogajalo (tako v *Teologih* Jorgeja Luisa Borgesa), da se ovajanje v polemičnem pobijanju končno pojavi kot samoovajanje. Bistveno je prijavljati, celo če ste sam sebi nasprotnik, kakor se življenje in tekst včasih rada poigrata z ljudmi. Vendar pa tu prevladuje zavesten poskus, da polemik z razkritjem »kompromitantnega« oblastem škoduje nasprotniku in ga tako *pobije*. Jeza in mrzlo sovraštvo, fanatizem in osebne pobude spodbujajo k temu, da tudi v odprti formi polemičnega govora skrita ovaduška zavest najde svojo podlago. Dogaja se tudi, da se vse strani v sporu kosajo v tem in tako spreminjajo svoja stališča v vložek oblasti, ki nadzoruje polemične izjave. Polemični tekst na koncu postane pretveza oblasti. V vsakem primeru je to ena od poti, po katerih prodira oblast v avtorski govor, in ker hodi pred pisateljevo usodo, vpliva tako nanjo kot na polemiko.

Omenjeni primer polemične izjave pripada etiki polemiziranja, saj kaže na pragmatiko, delež izjavljanja, poleg tega pa pripada, omahovaje sicer, tudi elementom določene množične in totalitarne poetike, po zaslugi te pa lahko zremo nekaj več o vlogah, ki jih tekstu pripisuje določena ureditev. Ovajanje je – kadar ga uvrstimo v pisanje – ogorek, podtaknjen drugemu tekstu in njegovemu pisatelju, ogorek, ki ga bomo po morebitnem požaru najpogosteje pozabili v temi časa in prostora.